

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧІ КОМПЛЕКСИ

В. І. БАРАБАШ, аспірант,
РПС УРСР АН УРСР,
В. П. БЛАГОВ, аспірант,
Харківський університет

ПРИРОДНІ Й ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ПРОМИСЛОВОГО ВУЗЛА І ЙОГО ВИРОБНИЧО- ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА

Директивами ХХIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки передбачено забезпечити дальше поліпшення розміщення продуктивних сил, удосконалювати територіальні економічні зв'язки¹.

В умовах соціалізму неухильне розширення виробництва вимагає розробки і втілення в життя комплексу заходів, спрямованих на економію суспільної праці і зростання її продуктивності. Серед них важлива роль належить промисловості.

Залежно від того, наскільки обґрутована територіальна організація окремих промислових об'єктів і цілих промисловотериторіальних комплексів (промислових центрів, вузлів, агломерацій і районів), наскільки повно враховується коло передумов, які об'єктивно позначаються на доцільноті їх розміщення, залежать масштаби трудових, матеріальних і фінансових витрат і економічна ефективність промислового виробництва в цілому.

Однією з прогресивних форм промислово-територіальних сполучок (комплексів) є промислові вузли. При формуванні промислового вузла з основних і допоміжних підприємств, що обслуговуються єдиною інфраструктурою, створюються сприятливі передумови для економії капітальних вкладень, для розвитку спеціалізації й концентрації, кооперування й комбінування, кращого використання сировинних і трудових ресурсів і т. д., що в кінцевому підсумку дозволяє забезпечити зниження витрат виробництва і підвищення продуктивності суспільної праці.

Природні й економічні передумови часто бувають вирішальними при обранні місця для будівництва комплексу підприємств, що є основою формування промислового вузла. У зв'язку з цим їх вивчення як для новостворюваних, так і для промислових вузлів, що формуються, має велике теоретичне і практичне значення.

У Харківському територіальному промисловому комплексі (Північний Схід УРСР) на базі промислового центру, що склав-

¹ Див.: Матеріали ХХIV съезда КПСС М., 1971 г., стр. 279.

ся, швидко розвивається великий Кременчуцький промисловий вузол.

Промисловий вузол — це такий виробничо-територіальний комплекс на компактній території, в якому зосереджена група (або групи) економічно взаємопов'язаних підприємств галузей спеціалізації й обслуговування матеріального виробництва і невиробничої сфери. Він може включати два-три і більше міських поселень, розташованих від нього на відстані, яка робить можливими щоденні трудові поїздки населення.

Кременчуцький промисловий вузол розташований у південній частині Полтавської області УРСР. До нього входять міста Кременчук, Комсомольськ, селища міського типу Козельщина, Велика Кохнівка, Глобине, Градизьк Полтавської області і Власівка Кіровоградської. Він займає територію 4,7 тис. км², з міським населенням 206,5 тис. чол., що становить 30% міського населення Полтавщини *.

Територія промислового вузла визначилася вихідчи з розміщення корисних копалин, радіуса доставки робочої сили з сільських районів, транспортних умов та ряду інших факторів.

Кременчуцький промисловий вузол має винятково зручне транспортно-географічне положення на р. Дніпрі у вузлі перетину різних видів транспорту: залізничного, водного, автомобільного, нафто- і газопровідного. Це забезпечує можливість значного здешевлення перевезень на основі раціонального поєднання й використання транспортних засобів.

У Кременчуцькому залізничному вузлі сходяться три однопутні лінії Південної залізниці: Полтава—Кременчук, Бурти—Кременчук і Ромодан—Кременчук, що обслуговуються тепловозною й паровою тягою. У його складі три станції, до яких прилягає значна кількість під'їзних колій промислових підприємств. Зовнішні автомобільні зв'язки Кременчука здійснюються по шляхах республіканського й загальнодержавного значення: Київ—Кременчук—Дніпропетровськ, Харків—Полтава—Кременчук—Кіровоград, Кременчук—Черкаси і Кременчук—Світловодськ (Кіровоградської області).

У місті діють річковий і вантажний порти, які обслуговують зовнішні вантажні й пасажирські перевезення, є також аеродром місцевих повітряних сполучень. У ядро промислового вузла, м. Кременчук, підведено газопровід від м. Полтави і нафтопровід з нафтових родовищ Полтавської, Сумської і Чернігівської областей. У дев'ятій п'ятирічці будуть збудовані нафтопроводи Херсон—Кременчук і Глинськ—Кременчук.

Різноманітні транспортні шляхи посилюють економічні зв'язки Кременчуцького промвузла з близько розташованою Півден-

* За даними статистичного управління Полтавської області і Полтавського облплану за станом на 15 січня 1970 р. (без урахування населення Власівки Кіровоградської області).

ною вугільно-металургійною базою (Донецьким і Придніпровським промисловими районами). Харківською і Київською промисловими агломераціями, промисловими вузлами північного сходу УРСР — Полтавським, Сумським, Первомайсько-Балаклійським тощо. Це прискорює темпи формування його промислово-територіального комплексу.

Ріка Дніпро, Кременчуцьке і Дніпродзержинське водосховища створюють винятково сприятливі умови для водопостачання підприємств і населення промвузла, а також для розвитку водо-містких виробництв — хімічної, металургійної промисловості та інших галузей.

Існуюча в межах вузла енергетична база має достатні потужності для його подальшого розвитку. На 1 січня 1972 р. сумарна потужність підстанцій м. Кременчука і ТЕЦ нафтопереробного заводу становила 460 тис. кВт при максимальному навантаженні в 1971 р. 160—170 тис. кВт². Дешеву електроенергію для розвитку у вузлі енергомістких виробництв може дати розташована поруч Кременчуцька ГЕС потужністю 670 тис. кВт.

Кременчуцький промисловий вузол багатий цінними видами мінерально-сировинних ресурсів. Найважливіше значення мають поклади залізної руди і залізистих кварцитів. Найбільші родовища — Кременчуцьке (Галещинське), Горішнє-Плавнінське, Єристовське і Лавриківське. Кременчуцьке родовище багатих руд розташоване на території Кременчуцького і частково Козельщинського районів Полтавської області, 26 км від Дніпра, на відстані 1,3 км від ст. Галещина Південної залізниці. Балансові запаси багатих руд по категорії А+Б+С, становлять тут 167,1 млн. т. Ці руди відзначаються високою якістю, середній вміст заліза в них 53,14%. За своїм фізичним станом 90,4% руд належить до міцних і 9,6% — до пухких руд. Усе це дозволяє понад половину запасів руд кваліфікувати як мартенівські, тобто придатні для сталеплавильної переробки.

Горішнє-Плавнінське родовище залізистих кварцитів, розташоване в Кременчуцькому районі на березі р. Дніпро, має вміст заліза 51,13%, причому 97% запасів відносяться до магнезитових різностей. На базі цього родовища споруджено Дніпровський гірничо-збагачувальний комбінат потужністю 15 млн. т щорічного видобутку магнезитових залізистих кварцитів, що легко збагачуються, і 7,5 млн. т товарного концентрату. Бічні скельні породи розкриття кар'єру можуть бути використані для виробництва щебеню й бутового каміння.

Єристовське родовище залізистих кварцитів знаходиться за 5 км на північ від Горішнє-Плавнінського і за 8 км на південь від Кременчуцького родовищ. Середній вміст заліза — 34,6%, руда залягає неглибоко від поверхні (50—60 м). Запаси, під-

² За даними Полтавського облплану.

раховані до глибини 300 м, становлять по категорії В понад 400 млн. т. Загальні запаси Кременчуцької магнітної аномалії оцінюються у 2,4 млрд. т³.

Зростання металургії Придніпров'я вимагає значного розвитку сировинних ресурсів, тобто нарощування потужностей гірничодобувних підприємств на базі Кременчуцької магнітної аномалії, яка може стати другою залізорудною базою чорної металургії України по забезпеченням її високоякісною сировиною.

Важливе значення для задоволення потреб капітального будівництва області мають запаси в Кременчуцькому районі гранітодійних порід, родовища яких розташовані на берегах Дніпра біля Кременчука і нижче по течії. Найбільші — Крюківське, Чикаловське, Малокохнівське, Власівське, Редутське, Піщане, Тахтаївське та інші родовища. Всього у промвузлі є 13 родовищ будівельного каменю, з яких 10 знаходяться у Кременчуцькому, 3 — у Кобеляцькому районах. Граніти і гранодіорити широко застосовуються у будівництві як бутове каміння, щебінь для бетону і під час прокладання доріг. Властивості граніту (піддається обтісуванню і поліруванню) дозволяють застосовувати його також як облицьовувально-декоративний матеріал.

Враховані балансові запаси будівельного каменю становлять 161,5 млн. т⁴. Приріст запасів природних кам'яних будівельних матеріалів можливий за рахунок дорозвідки відомих родовищ і відкриття нових внаслідок детальнішого геологічного вивчення перспективних площ у Кременчуцькому і Кобеляцькому районах. На території промвузла відомо п'ять ще мало вивчених родовищ кристалічних порід.

У Полтавській області щороку видобувається 320—330 тис. м³ гранітного щебеню, тобто близько 1,5% запасів будівельного каменю. Враховуючи значне зростання обсягів капітального будівництва, а також те, що в області, як і в Українській РСР у цілому, вже тепер відчувається дефіцит у буто-щебінковій продукції, подальше вивчення запасів і раціональне використання наявних родовищ будівельного каменю в промвузлі набуває важливого народногосподарського значення.

Кременчуцький промвузол має великі запаси глин і будівельного піску. Глини використовуються головним чином для виробництва цегли. Найбільші родовища глин Великокохнівське, Козельщинське, Крюківське, Кременчуцьке й Омеляницьке; будівельного піску — Редутське, Василівське, Кременчуцьке тощо.

³ И. Злобенко, А. Киризий, Л. Петров. Проблемы развития минерально-сырьевой базы железорудной и топливной промышленности УССР в девятой пятилетке.— «Экономика Советской Украины», № 8, 1972, стр. 19.

⁴ Е. А. Писарев, О. П. Дайденко. Передумови розвитку і розміщення виробництва щебеню.— Зб. Розміщення продуктивних сил Української РСР, вип. 5, 1967, стор. 82.

У Кременчуцькому районі є Паньківське родовище вугілля, по-тужність шарів якого 0,4—0,5 м. Для оцінки родовища з точки зору промислового використання потрібне його дальнє дослідження.

У зв'язку з інтенсивним розвитком Кременчуцького промислового вузла швидко зростає кількість його населення (табл. 1). Трудові ресурси найбільшого міста промвузла — Кременчука — обмежені. Працездатне населення, що не бере участі в суспільному виробництві, становить в ньому 3372 чол.⁵. Нині у місті працює понад 20 тис. чол., які мешкають за його межами. У всіх селищах міського типу Кременчуцького промвузла не зайняті в суспільному виробництві 1381 чол. працездатного населення. Отже, надалі збільшення кількості трудових ресурсів Кременчука й інших промислових центрів вузла, у зв'язку з широким індустріальним будівництвом, може здійснюватися не стільки за рахунок природного приросту населення й залучення працездатного населення, яке не бере участі у суспільному виробництві, скільки шляхом залучення робочої сили з поблизу розташованих сільських населених пунктів.

Розміщення промисловості у промвузлі характеризується великою її концентрацією у м. Кременчуці, підприємства якого випускають 96% валової продукції вузла⁶. У м. Комсомольську і селищах міського типу, що входять до складу промвузла, розміщені переважно підприємства харчової промисловості і промисловості будівельних матеріалів. Усі вони разом виробляють лише 4% валової продукції промисловості вузла.

У виробничій структурі Кременчуцького промислового вузла переважають галузі важкої промисловості (табл. 2). На них припадає $\frac{3}{4}$ випуску валової продукції. Серед підприємств важкої промисловості виділяються автомобільний, вагонобудівний, нафтопереробний, сажовий, колісний заводи, завод літва

Таблиця 1

Зростання кількості населення Кременчуцького промислового вузла, тис. чол.*

Склад промислового вузла	1955 р.	1959 р.	1970 р.	1972 р.
м. Кременчук	48,4	86,6	148,1	160,3
м. Комсомольськ	—	—	14,6	21,3
смт. Козельщина	3,6	4,0	3,4	4,8
смт. Велика Кохнівка	4,1	6,2	18,0	18,8
смт. Глобине	10,9	12,5	13,1	14,6
смт. Градизьк	8,1	9,3	9,3	10,1
Разом	75,1	118,6	206,5	229,9

* За даними статистичного управління Полтавської області.

⁵ Тут і далі за даними статистичного управління Полтавської області.

⁶ За даними Полтавської обласної планової комісії.

і штамповок, Дніпровський гірнико-збагачувальний комбінат, завод по виробництву залізобетонних шпал, завод шляхових машин тощо.

Провідною галуззю важкої і всієї промисловості Кременчука є машинобудування і металообробка. Друге місце у випуску валової продукції посідає нафтопереробна й хімічна промисловість. На ці найважливіші галузі промислово-територіального

Таблиця 2

Підприємства галузей промисловості м. Кременчука і питома вага продукції, що ними випущена у 1970 р.*

Галузі промисловості	Кількість підприємств	Обсяг валової продукції у % до підсумку
Машинобудування й металообробка	5	48,4
Легка й деревообробна	5	7,9
Харчова	8	15,1
Нафтопереробна й хімічна	2	16,1
Гірничорудна	1	2,8
Будівельних матеріалів	12	5,8
Енергетика	2	1,5
Місцева й побутового обслуговування	7	1,5
Інші	5	0,9
Разом	47	100,0

* Складена за матеріалами Кременчуцької планової комісії.

матеріали, вироби легкої і харчової промисловості. На Кременчук припадає 41% валової промислової продукції Полтавської області⁷.

Враховуючи наявність на території Кременчуцького промислового вузла потужної мінерально-сировинної бази, зручних майданчиків для промислового будівництва, великої будівельної бази, зручних транспортних шляхів, сталої спеціалізації промислових підприємств та інших факторів, у дев'ятій п'ятирічці намічено здійснити значну програму його дальншого індустриального розвитку. Насамперед будуть реконструйовані

⁷ Л. І. Євселецький, П. М. Пустовіт. Кременчук. Довідник-путівник. Харків, 1971, стор. 32–33.

і значно розширені існуючі підприємства. Директиви ХХІV з'їзду КПРС передбачають нарощування виробничих потужностей нафтопереробного і вагонобудівного заводів. Так, потужності нафтопереробного заводу передбачено збільшити вдвое. На цьому підприємстві намічено здійснити будівництво нових установок: каталітичного риформінга, гідроочистки дизельного палива тощо. Обсяг переробки нафтиз росте у 2,5—2,8 раза. За роки дев'ятої п'ятирічки закінчиться будівництво другої черги Дніпровського гірнико-збагачувального комбінату, внаслідок чого видобуток сирої руди зросте на 12—15 млн. т на рік. Завершиться будівництво Кременчуцького заводу літва й штамповок потужністю 140 тис. т сталевого літва на рік. За рахунок реконструкції сажового заводу виробництво сажі збільшиться у 3,2 раза⁸. Значні обсяги капітального будівництва намічено здійснити також на автомобільному, колісному, заводі шляхових машин та інших підприємствах Кременчука. У селищі Ко зельщина буде споруджено завод по виробництву обладнання для тваринницьких ферм.

У дев'ятій п'ятирічці у промвузлі намічено значно збільшити виробництво будівельних матеріалів, зокрема, завершити будівництво комбінату об'ємного домобудування, створити камене-дробильний щебеневий завод потужністю 1200 тис. м³ щебеню на рік на базі скельних порід від розкриття на Дніпровському гірнико-збагачувальному комбінаті тощо¹⁰.

Враховуючи наявність факторів, які сприяють зниженню суспільних витрат на виробництво промислової продукції, у Кременчуцькому промвузлі, на нашу думку, в перспективі слід будувати нові підприємства.

Важливим моментом у розвитку народногосподарського комплексу Української РСР є дальнє нарощування потужностей чорної металургії. Тому заслуговує на увагу питання про спорудження в районі Кременчука металургійного комбінату на базі родовищ залізних руд Кременчуцької магнітної аномалії. Вирішальними факторами розміщення на території промвузла металургійного підприємства є наявність тут великих родовищ залізної руди, діючого гірнико-збагачувального комбінату, потужних джерел водопостачання, зручних транспортних шляхів, потужної будівельної бази.

Річний обсяг виплавки чавуну на Кременчуцькому металургійному комбінаті може досягти 5900 тис. т, а виплавка чавуну на одного робітника — 19,8 тис. т на рік, тоді як на Новоліпецькому комбінаті вона становить 14,9 тис. т, на Криворізькому — 15,4, Карагандинському — 12 тис. т⁹. Вища продуктивність праці на Кременчуцькому комбінаті пояснюється великим

⁸ Полтавська обласна планова комісія. План комплексного розвитку господарства Полтавської області на 1971—1975 рр.

⁹ Там же.

обсягом проєктованих доменних печей, високим вмістом заліза у рудній сировині та іншими сприятливими факторами.

На території Кременчуцького промвузла дуже сприятливі умови для розміщення підприємств хімічної промисловості. Заслуговує на увагу питання про перетворення Кременчуцького нафтопереробного заводу на комбінат, де, поряд з випуском моторного палива і мастил, можна налагодити випуск хімічних виробів, сировиною для яких служитимуть основні й побічні (вуглеводні гази) продукти нафтопереробки. Найбільшу цінність для хімічної переробки являють неграничні (альфінові) вуглеводні — етилен, пропілен, бутилен та інші, що містяться у складі відходів газів вторинних процесів переробки нафти (термічного і каталітичного крекінгу, піролізу, риформінгу). Собівартість таких важливих продуктів, як дивініл, фенол, ацетон та інші, що випускаються нафтохімічними комбінатами, виявляється на 15—30% нижче собівартості цих продуктів, вироблених окремими хімічними підприємствами.

Наftові вуглеводні являють собою також цінну сировину для заводів синтетичного каучуку. Тому вважаємо доцільним розмістити завод синтетичного каучуку на одному майданчику з Кременчуцьким нафтопереробним заводом. При цьому слід зауважити нетранспортабельність деяких видів сировини для одержання синтетичного спирту, тому вигідніше цю сировину, застосовану при виробництві синтетичного каучуку, використовувати на місці. Економічні вигоди можуть бути одержані також від спільного використання ТЕЦ нафтопереробного заводу, його систем водопостачання й каналізації, допоміжного й ремонтного господарства, під'їзних колій тощо.

Оскільки виробництво миючих засобів на Україні відстає від потреб комунального господарства і населення, доцільно поблизу Кременчуцького нафтопереробного заводу організувати виробництво синтетичних жирозамінників, сировиною для одержання яких служитимуть продукти переробки нафти — твердій рідкі парафіни.

Враховуючи значний розвиток тваринництва Полтавської і суміжних з нею областей, його зростаючі потреби в кормах, а також необхідність раціональнішого використання відходів нафтопереробного завodu, у Кременчуці або в одному із селищ вузла доцільно спорудити завод по виробленню синтетичних кормових дріжджів потужністю 240 тис. т продукції на рік.

З метою збільшення випуску стінових матеріалів, у яких уже зараз відчувається дефіцит, а також виходячи з потреб інших районів Полтавщини, у Кременчуці необхідно побудувати завод пористих бетонів річною потужністю 200 млн. штук та силікатний завод потужністю 100 тис. штук умовної цегли¹⁰.

¹⁰ Полтавська обласна планова комісія. План комплексного розвитку господарства Полтавської області на 1971—1975 рр.

Кременчуцький промисловий вузол розвивається як комплекс підприємств важкої індустрії. Його подальше формування тісно пов'язане з розвитком народногосподарського комплексу УРСР, використанням місцевих природних ресурсів, освоєнням нових виробництв і задоволенням загальних потреб республіки у ряді важливих і дефіцитних видів продукції важкої промисловості.

Велике значення при вивченні промислових вузлів має застосування методу енерговиробничих циклів, відкритих Н. Н. Колосовським і розроблених у працях Ю. Г. Саушкіна та А. Т. Хрущова. Енерговиробничий цикл являє собою сукупність виробництв, взаємопов'язаних з основним виробництвом і тими, що розвиваються навколо нього. Він може бути повним і скорооченим. У промисловому вузлі цикли представлені окремими стадіями і виробництвами (або підприємствами), тобто скороочено, але досліджуючи їх, можна проектувати створення промислових підприємств, які б доповнювали той чи інший цикл. Іншими словами, необхідно прагнути до розвитку у промвузлах більш повних енерговиробничих циклів.

Для Кременчуцького промислово-територіального комплексу характерні такі цикли: машинобудування і металообробки, нафтогенергохімічний, індустріально-аграрний, будівельний, пірометалургійний, чорних металів.

Машинобудівний цикл включає виробництво машин (основне виробництво, переробну металургію, ливарне і пластмасових виробів). Виробництво машин представлене у вузлі рядом машинобудівних заводів; ливарне — заводом литва і штамповок. Доцільно розвивати у вузлі випуск пластмасових виробів, основним споживачем яких може стати місцевий автозавод.

Нафтогенергохімічний цикл включає видобуток нафти і по-путного газу, їх переробку (основне виробництво) і хімічну промисловість, що розвивається на їх основі (виробництво синтетичного спирту, пластмас, азотних добрив, сірчаної кислоти тощо), виробництво електроенергії (на мазуті й газі). Цей цикл один з найперспективніших у вузлі. Деякі його виробництва дістали значний розвиток у Кременчузі, а для розвитку інших також існують необхідні передумови, про що сказано вище.

Індустріально-аграрні поєднання виробництв звичайно виникають там, де сільськогосподарська сировина використовується безпосередньо на промислових підприємствах (Кременчуцькі м'ясокомбінат, хлібокомбінат, пивзавод тощо). Промвузол має сприятливі передумови для дальнього розвитку даного циклу (багата сільськогосподарська сировинна база).

Будівельний і пірометалургійний цикли чорних металів поки представлені лише окремими підприємствами і виробництвами, хоча можливості для їх подальшого вдосконалення у межах вузла винятково сприятливі. Як уже зазначалося, тут необхідно розвивати металургійне виробництво (чавун, сталь, прокат), основне у пірометалургійному циклі чорних металів.

Комплексний розвиток промисловості Кременчуцького вузла забезпечить значні економічні переваги внаслідок взаємодії зазначених енерговиробничих циклів і тісних виробничих зв'язків між підприємствами. Останні розвиватимуться і вдосконалюватимуться у різних напрямках. Тут може бути здійснено комбінування на основі комплексного використання продуктів переробки нафти і шляхом створення послідовних стадій обробки залізорудної сировини.

Широкого розвитку можуть набути зв'язки по кооперуванню між підприємствами нафтопереробної і нафтохімічної промисловості, а також між заводами машинобудування.

Спільне використання промисловими підприємствами інженерних комунікацій, допоміжних і обслуговуючих виробництв, різних відходів, енергетичної бази, під'їзних колій, водних і трудових ресурсів сприятиме розвиткові виробничих і технологічних зв'язків між ними, зростанню й удосконаленню всього господарського комплексу Кременчуцького промислового вузла.

Краткое содержание

Рассматривается влияние транспортно-географического положения, водных, минерально-сырьевых и трудовых ресурсов, сложившейся производственной структуры и специализации на формирование Кременчугского промышленного узла. Высказываются практические соображения и даются рекомендации на строительство в пределах узла ряда новых промышленных предприятий и реконструкции некоторых существующих. Сделана попытка использовать метод энергопроизводственных циклов для обоснования намеченных к строительству новых промышленных предприятий на территории узла.